

**SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ**

17

BAHAR 2004

• Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SÜİFD), hakemli bir dergi olup, yılda iki defa (Bahar/Güz) yayınlanır.

• Dergide telif, tercüme, makale, araştırma notu, tebliğ ve konferans metinleri, Kongre, Sempozyum, Panel vb. tanıtımları, kitap, tez değerlendirmesi, literatür incelemeleri, sadeleştirme, bilimsel röportajlar, çağdaş ve geçmiş ilim adamlarının hayatı ve eserleriyle tanıtım vb. yazılar yayımlanır.

• SÜİFD, tüm araştırmacılara açık olup bilimsel ölçütlere ve yayın ilkelerine uygun her çalışma dergide yayımlanabilir.

• Yayımlanacak yazılar 12 punto Times 1,5 satır aralığı standardında (resim, şekil, harita vb. ekler dahil) 30 sayfayı geçmemelidir. Bir yazının aynı sayıda toplam sayfa sayısı 30'u geçmeyecek şekilde en fazla 2 makalesi yayımlanabilir. Hakemli çalışmaların dışındakiler (tanıtımlar, bilimsel röportajlar, otobiyografiler vb.) buna dahil değildir.

• Makalelerin 100-150 kelime arası özeti ve bu özeti iki dilde (Arp+İng., Fr., Alm., vd.) çevirisi; yabancı dilde yazılan makalenin ise Türkçe + Arp. çevirisi verilir. Arapça bir makalenin Türkçe + herhangi bir dilde özeti verilmelidir. Makale başlıklarının ise İngilizce çevirisi yapılır.

• Yazılar (tercümeler orijinal metinleriyle birlikte) üç nüsha halinde editöre teslim edilir. Bunlardan ikisinde yazan tanıtım isim ve akademik unvan yer almaz.

• Makaleler en az iki hakemin incelemesinden geçtikten sonra yayımlanır.

• Yazıların bilimsel, hukuki ve dil yönünden sorumluluğu yazarlarına aittir.

• Yayımlanmayan yazılar iade edilmez.

• Her sayının hakemleri o sayıda yer alır.

• SÜİFD'de yayınlanan yazıların sorumluluğu yazana aittir.

Editör

Prof. Dr. Mehmet Bayyigit

Yayın Yürütme Kurulu

Prof. Dr. A.Turan Yüksel

Doç. Dr. Ahmet Yaman

Yrd. Doç. Dr. Seyit Bahçıvan

Yrd. Doç. Dr. Abdülkerim Bahadır

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Çaycı

Yrd. Doç. Dr. M. Bahaüddin Varol

Arş. Gör. Fikret Karapınar

Arş. Gör. Muhiddin Okumuşlar

Arş. Gör. Lütfi Cengiz

Arş. Gör. Huriye Martı

Arş. Gör. Mehmet Harmancı

Arş. Gör. Doğan Kaplan

Danışmanlar Kurulu

Prof. Dr. Ünver Günay (Erciyes Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa Fayda (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Bilal Kuşpınar (Mc. Gill University)

Prof. Dr. İsmail Hakkı Ünal (Ankara Üniversitesi)

Dr. İbrahim Kalın (Colloge of The Holy Cross, İSAM)

Prof. Dr. Ahmet Önkal, Prof. Dr. Hüsamettin Erdem

Prof. Dr. Bilal Saklan Prof. Dr. Mustafa Tavukçuoğlu

Prof. Dr. Mehmet Aydın, Prof. Dr. M. Ali Kapar

Prof. Dr. Mustafa Uzunpostalcı, Prof. Dr. İsmet Ersöz

Prof. Dr. Süleyman Toprak Prof. Dr. Zekeriya Güler

Prof. Dr. İ. Hakkı Sezer, Prof. Dr. Mehmet Bayyigit

Doç. Dr. Şahin Filiz, Doç. Dr. Fevzi Günüş

Doç. Dr. Dilaver Güreç Doç. Dr. A. Saim Antan

Doç. Dr. Ahmet Yılmaz, Yrd. Doç. Dr. Seyit Bahçıvan

Yrd. Doç. Dr. Naim Şahin, Yrd. Doç. Dr. Bayram Dalkılıç

Yrd. Doç. Dr. Abdülkerim Bahadır

İletişim Adresi

Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

42090 Meram/KONYA

Tel-Fax: 0332.323 82 50-51 / 323 82 54

e-posta: ilahiyatdergisi@selcuk.edu.tr

ISSN: 1300 – 5057

baskı: sebat ofset matbaacılık Konya-0332 342 01 53

Giriş

Temel yapı taşı insan ve onun oluşturduğu sosyal yapılar olan tarihin bu çerçevede her dönemde sahip olduğu en önemli yapılanmalar millet, devlet, cemaat ve gruplar şeklinde kendisini gösteren etnik, siyâsî, fikrî ya da dînî şekillenmelerdir. Bu oluşum ve şekillenmelerin her birinin kendine has yapıları ve

özellikleri söz konusudur. Bu sosyal yapılar, genel çerçevesiyle kültür diye adlandırığımız bu toplumsal özelliklerin yanı sıra kendilerini diğer yapılanmalardan ayıran ve bunu görüntüye yansıtan sözlü ya da şeklî simgelere sahip olmuşlardır. İnsan temeline oturan bu sosyal olguların kendi varlıklarının bir nevi ispatı kabul edilen bu simge ve işaretler, sosyal oluşumun manevî yönünü tamamlayan bir zorunluluk olarak tarihî bir gerçeği yansıtmaktadır. Tarihin her döneminde birtakım söz ya da şekillere yapılan referansların yanı sıra, renklerin de anlamlandırılarak toplumlar ya da gruplar içerisinde simgeleştirildiği görülür. İslâm Tarihi'nde de bu tür görüntü ya da simgelere sıkça rastlamak mümkündür. İçinde bulunduğu topluma evrensel değerlerle yeni bir söylem ve değişimi getiren İslâm, görüntü ve şeklî tezahürlerden daha ziyade fikrî ya da içsel bir değişimden yana olmuştur. Ancak yine de bir Müslüman'ı Müslüman olmayanlardan ayıran bir takım yapısal ya da şeklî farklılıkları burada vurgulamamız gerekmektedir. Hiç şüphesiz bu noktada ilk akla gelecek olan şeyler, her Müslüman'ın zorunlu olarak yapması gereken namaz, zekât, hac ve oruç gibi temel ibadetlerdir. Müslümanların iç dünyasındaki yapıyı dışarıya yansıtan görüntüler elbette bunlarla sınırlı değildir. Hz. Peygamber'in dış görünüş ve yaşantısındaki bazı simgesel değişiklikler, ondan yansıdığı şekliyle Müslümanlara mal olmuştur. Bu açıdan diğer din mensuplarının yaşantı ve görüntülerine muhalefet edilmesi, diğer bir ifade ile onlara zıt bir tavır ve görüntünün tercih edilmesindeki teşviki, işte bu farklılığın belirginleştirilmesi amacıyla matuf bir uygulama olarak görmek mümkündür.¹

İslâm Tarihi'nin İlk İki Asrında SİMGE RENKLER ve SİYÂSÎ ANLAMLARI

M. Bahaüddin VAROL

Yrd. Doç. Dr., S. Ü. İlahiyat Fakültesi
İslam Tarihi Öğretim Üyesi

¹ Bazı hadis metinlerinde: "Müşrikere muhalefet edin...", "Yahudi ve Hıristiyanlara muhalefet edin...", "Acemler gibi yapmayın.." gibi Hz. Peygamber'den menkul ifadeler bu gayretin sözlü ifadeleri olarak kayıtlara geçmiştir. Bkz: Buhârî, Libâs, 64; Müslim, Tahâret, 54; Ebû Dâvûd, Salât, 88; İbn Hanbel, Müsned, Beyrut, Thz., V/264, 265.

Hız. Peygamber'in genel olarak hayatı ve uygulama örnekleri göz önüne alındığı takdirde simgesel anlamda özel bir şekil ya da renge vurgu yapılmadığı görülmür. Bu çerçevede hadis ya da tarih kaynaklarına giren bir takım örnekler kişisel ve bölgesel anlamdaki tavsiye ve bilgiden ibarettir. Bu açıdan Hız. Peygamber ve Râşid Halifeler dönemlerine ait olmak üzere siyâsî-fikrî ya da dînî bir anlam taşıyan herhangi bir rengin olmadığını söylememiz yanlış olmayacaktır. Hız. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan siyâsî-fikrî mücadeleler içerisinde her grup kendi kimlik ve varlığını şekillendirirken bu çerçevede simgesel anlamda söylem ve görüntülere vurgu yapmıştır. Bu süreçte ortaya çıkan Hâricîler kaynaklı "Lâ hükme illâ Lillâh", daha sonra Şîa'yı oluşturacak fikrî yapılanmalar kaynaklı, "Mehdî", "Vâsî", Ehl-i Beyt adına harekete geçen gruplar kaynaklı "Talebü bi Demî'l-Hüseyn" (Hız. Hüseyin'in intikamının alınması) ve Ehl-i Beyt Zürriyeti kaynaklı "er-Rızâ min Âli Muhammed" (Âli Muhammed'den razı olma) gibi söylemleri hep bu yöndeki sloganlar, diğer bir ifade ile sözlü simgeler olarak görmek mümkündür. Yine bu süreçte bazı fırka ve grupların belli renklere vurgu yapıp onlara bazı anlamlar yükleyerek simge haline getirdikleri görülmür. İşte söz konusu bu hareketlerin, İslâm Tarihi açısından ne anlama geldiği, kaynağını nereden aldığı ve nasıl anlamlandırıldığı dikkati çeken bir konu olmaktadır. Bu noktada yapılacak tespitler bir taraftan bu yöndeki hareketlerin uygulama örneklerini ve bunların yansımalarını ortaya koyarken diğer taraftan da bu konuda oluşan istifhamları giderecektir. Konunun başında daha sonraki dönemlerde bu tür uygulamaların referans kaynağı olarak gösterilen Hız. Peygamber dönemindeki renklerle ilgili uygulamalara kısaca göz atmamız yerinde olacaktır.

I- Hız. Peygamber Döneminde Renkler

Genel olarak Hız. Peygamber dönemi incelendiği zaman bu dönemde herhangi bir renge özel bir anlam yüklenerek simge haline getirildiği görülmez. O günkü Arap toplumunun örfünde yerleşik olan, giyim-kuşam haricinde Hız. Peygamber'in özel bir giysi tercihi de söz konusu değildir.² Burada sadece başa giyilen bir başlık ve etrafına sarılan sarığı ayırmamız gerekecektir. Zira, Arap kültüründe başın örtülmesi hem erkek hem de kadınlar için yaygın bir uygulama olmakla birlikte Hız. Peygamber'in bu başlığa sarık sarması farklı bir uygulamayı göstermektedir. Şemâil kaynaklarının verdikleri bilgilere göre bu sarığın renginin siyah veya beyaz olabildiği anlaşılmaktadır.³ Bunun haricinde gerek giyimde gerekse günlük kullanılan eşyalarla ilgili olarak herhangi bir renk vurgusuna rastlanmaz.

² Genel olarak o dönemdeki dış giyim "Ridâ" diye isimlendirilmekte, bunun da farklı renklerde olabildiği ifade edilmektedir. Bu çerçevede Hız. Peygamber'in de farklı renklerde ridâsının bulunduğu belirtilmektedir. Geniş bilgi için bkz: Ebû Abdullah Muhammed b. Ebûbekir, *Zâdü'l-Meâd fî Hedyi Hayri'l-İbâd*, Beyrut, 1986, IV/238.

³ Geniş bilgi için bkz: İbnü'l-Cevzî, *el-Vefâ bi Ahvâli'l-Mustafâ*, Thk: Mustafâ Abdulkâdir Atâ, Beyrut, 1988, s. 580; Ali Yardım, *Peygamberimizin Şemâili*, İstanbul, 1998, s. 169 vd.

Günlük yaşamdaki bu genel görüntünün yanında, tarih kaynaklarına ve rivayetlerine renk olgusunun yansıdığı konu olarak bayrak ve sancaklar dikkatimizi çekmektedir. Özellikle askerî faaliyetler içerisindeki bu uygulamanın kaynağı yine Arap örfüdür. Askerî birlik ya da ordunun birlikteliğini ve gücünü simgeleyen bu bayrak ve sancaklar için sabit bir renk ya da şekil yoktur.⁴ Arap dilindeki ifadesi ile "Râye" ve "Livâ" ile bunların özelliklerine değinen Kettânî, Hz. Peygamber döneminde bunların farklı renklerde olduklarına işaret etmektedir. Bu çerçevede onun verdiği bilgiler, ağırlıklı olarak siyah rengin kullanıldığını vurgularken aynı şekilde beyaz ve sarı renklerin de bayrak ve sancaklar için kullanıldığını ortaya koymaktadır.⁵ Hz. Peygamber'in ilk defa olarak sancak kullanması Mekke'den Medine'ye hicret ederken Medine'ye girişi esnasında olmuştur. Nakledilen bilgilere göre Hz. Peygamber'i yakalamak üzere yola çıkanlar ve yolda ona yetişen, ancak yanındakilerle birlikte Müslüman olan Büreyde, Medine'ye gireceği esnada Hz. Peygamber'e: "Medine'ye yanında bir livâ (sancak) olmadan girme" diyerek, başındaki başlığı çıkarıp bir mızrağa bağlamış ve Hz. Peygamber'in önünde yürüyerek Medine'ye girmiştir.⁶ Buradan anlaşıldığına göre bu uygulama ulu ve üstün kişinin halk nezdindeki karizmasını pekiştirmeye yönelik bir girişimdir.

Devam eden süreçte civar kabile ve gruplar üzerine gönderilen her seriyeye bir sancak ve bayrak verilmiş ve bu uygulama sürekli olarak devam ettirilmiştir. Ancak bu bayrak ve sancakların renklerine özel bir anlam yüklenmediği için nakledilen bazı rivayetlerde bunların renkleri belirtilirken bir çoğunda ise rengine dair herhangi bir bilgi verilmemiştir.⁷ İbn Sa'd Bedir'de farklı kişilere farklı sancakların verildiğini ifade ederken bunların renklerini söz konusu etmez.⁸ İbn Hişâm ise aynı harpte sancağı Mus'ab b. Umeyr'in taşıdığını ifade ederken bunun renginin de beyaz olduğunu vurgulamaktadır.⁹ Uhud Harbi'nde Hz. Peygamber'in sancağının siyah olduğu nakledilirken,¹⁰ Mekke fethi günü Hz. Peygamber'in siyah bir başlık giymiş olması ve sancağının da siyah olması rivayetlere konu olmuştur.¹¹ Nitekim bu rivayet daha sonra Abbâsîlerin siyahı tercih etmelerinin nedeni olarak da zikredilmektedir.¹² Ashâbdan bir kişinin Hz. Peygamber'in sarı renkli bir sanca-

⁴ Halebî, Ali b. Burhâneddîn, *es-Sîratü'l-Halebiyye*, Beyrut, 1400, II/734.

⁵ Kettânî, *et-Terâtübü'l-İddâriyye*, Çev: Ahmet Özel, İstanbul, 1991, II/78, 79.

⁶ el-İsbahânî, Abdullah b. Muhammed, *Ahlâkû'n-Nebî ve Âdâbîhi*, Riyad, 1998, IV/65; Büreyde'nin Müslüman olmasıyla ilgili bilgi veren İbn Sa'd, onun böyle bir hareketinden bahsetmez. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut, Thz., IV/242.

⁷ Meselâ Mekke fethi günü Hz. Peygamber'in her kabile ve grup için birer sancak verdiği aynı uygulamanın Huneyn günü de yapıldığı bildirilirken bu sancakların renkleri hakkında bilgi verilmemektedir. Bkz: İbn Sa'd, II/108 ve 150.

⁸ İbn Sa'd, II/14, 15.

⁹ İbn Hişâm, *es-Sîratü'n-Nebeviyye*, Beyrut, 1411, III/159.

¹⁰ Halife b. Hayyât, *Târîh*, Beyrut, 1995, I/27.

¹¹ İbn Sa'd, I/455 ve II/140.

¹² İbn Hacer, *Zâdü'l-Meâd*, III/458.

ğa sahip olduğunu bildiren bir ifadesi de dikkatimizi çekmektedir.¹³ Bu konudaki detay bilgilere geçmeden önce tarihî rivayetlere özellikle renk vurgusuyla yansıyan bir hadiseyi burada ifade etmemiz yerinde olacaktır. Bedir Harbi'nde Müslümanlar arasında bazı meleklerin bulunduğu ve onlara yardım ettiği bilgisi rivayetlere yansırken, bunlardan özellikle Cebrail'in sarı bir sankla, diğer meleklerin ise beyaz sanklarla Müslümanlar arasında yer aldıkları ve onlara yardım ettikleri vurgulanmaktadır.¹⁴

Nakledilen rivayetlerde bayrak ve sancak kelimeleriyle karşılanan rây ve livâ kelimelerine bağlı olarak farklı renklerin söz konusu edildiği dikkatimizi çekmektedir. İbn Hişâm Bedir Harbi'nde livânın beyaz, râyenin ise siyah olduğunu ifade ederken¹⁵ İbnü'l-Cevzî de Hayber günü livânın beyaz olup Hz. Ali'ye verildiğini, râyenin ise siyah olduğunu belirtmektedir.¹⁶ Aynı şekilde Amr b. el-Âs'ın görevlendirildiği Zâtü's-Selâsil seriyyesinde¹⁷ Hz. Ali'nin de Tay kabilesinin putunu yıkmakla görevlendirildiği seriyyesinde kendilerine beyaz bir livâ ve siyah bir rây ve verildiği ifade edilmektedir.¹⁸ Hz. Âişe'den nakledilen bir rivayette Hz. Peygamber'in Mekke'ye girerken livâsının beyaz, râyesinin ise siyah olduğu haber verilmekte¹⁹ yine Benî Kaynuka Yahudileri üzerine gidilirken râyenin bulunmadığı vurgulanırken livânın ise beyaz olduğu ifade edilmektedir.²⁰ Bütün bunlar bize bu iki simge arasında bir fark olduğunu haber vermektedir. Kaynaklarda aynı olaya matuf olmak üzere farklı renkli sancaklardan haber veren rivayetlerden de anlaşılacağı gibi livâ ve rây kelimeleri bazen ayrı bazen de aynı anlamda kullanılmaktadır. Ancak yukarıda ifade ettiğimiz rivayetlerde her birine ayrı ayrı vurgu yapılması her ne kadar aynı amaç ve aynı iş için kullanılsa da bu iki kelime arasında küçük de olsa bir farkın olduğunu ortaya koymaktadır. Bu iki kelime arasındaki farklılığa dikkat çeken Muhammed Hamidullah şu bilgilere yer vermektedir: "*Livâ kelimesi asıl bakımından "sarılıp dürülen şeye" işaret eder ki, teşhire ihtiyaç duyulmadığı zamanlarda bağlanmış olduğu bir nevi mızrağın üzerine sarılan kumaş parçası anlamındadır. Rây kelimesinin kökü ise "görmek"tir ki kendisinin ya da düşman ordusunun bulunduğu yeri gösterir. "Bayrak" kelimesini ifade etmek üzere Arapça'da eş anlamlı bazı kelimeler de vardır. Fakat Rasûlüllah'ın hayatıyla ilgili bilgi veren eserlerde bu kelimeler yoktur."*²¹ Bu bilgileri verdikten sonra Muhammed Hamidullah

¹³ Muhammed b. Ebûbekir, *Zâdü'l-Meâd*, II/132; Beyhakî, *Sünen*, Mekke, 1994, VI/362, 363.

¹⁴ İbn Hişâm, III/182; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, Beyrut, 1990, III/281.

¹⁵ İbn Hişâm, III/159.

¹⁶ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mulûk ve'l-Umerâ*, Beyrut, 1992, III/360; İbn Sa'd, II/106; İbn Hişâm ise râyenin beyaz olduğunu söyler. İbn Hişâm, IV/297 ve 305.

¹⁷ İbn Sa'd, II/131.

¹⁸ İbn Sa'd, II/164. Ayrıca Bkz: İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, III/321.

¹⁹ Halebî, *es-Sîratü'l-Halebiyye*, III/27.

²⁰ İbn Sa'd, II/29.

²¹ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Çev: Salih Tuğ, İstanbul, 1993, II/1012.

bunların sabit bir renk ve şeklinin olmadığını ifade ederek bu konudaki tercihin idareci ya da ordu komutanına ait olduğunu belirtmektedir.²²

Rivayetlere konu olduğu şekliyle Hz. Peygamber döneminde ordu ve savaş düzeni içerisinde önemli bir yere sahip olan rây ve livâ uygulamasında özel bir renk ya da şekle yönelik bir tercihin olmadığı görülmektedir. Bu da bize bunların o andaki fonksiyon ve anlamıyla kullanıldığını, bunlara yönelik özel bir anlam verilmediğini göstermektedir. Nitekim bu dönemdeki bazı râyeler üzerinde kullanıldığı iddia edilen hilâl şeklinin de bir ara kullanıldığını, ancak kalıcı olmadığını görüyoruz. Yine benekli yada çizgili kumaştan olduğu ifade edilen rây de daha sonraki dönemlerde görülmemiş veya rivayetlere konu olmamıştır.²³

Hz. Peygamber dönemindeki bu genel görüntüden sonra onun vefatıyla başlayan süreçte ortaya çıkan fikrî-siyâsî mücadeleler içerisinde renklere yapılan vurguları ele almak bize gerek kullanım gerekse anlamlandırma yönüyle daha net bilgiler verecektir.

a- Siyah

Arap toplumunda çöl hayatının ortaya çıkardığı sosyal yaşam içerisinde hâkim renk siyah olmuştur. Her ne kadar zaman ve şartlara bağlı olarak değişiklik göstermesi mümkün kabul edilse de bunu toplumun kültürel yapısıyla izah etmek kanaatimizce en doğru izah olacaktır. Bu çerçevede bazı renklerin kullanımını zorunlu kılan bir takım faktörlerin bulunabileceğini kabul etmemek mümkün değildir.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra uzun bir süre onun hayatındaki gibi devam etmiş yani herhangi bir renk ya da şekle vurgu yapıldığı görülmemiştir. Bu süreçte ortaya çıkan bazı grupların sözlü simgelere sarıldıklarını yukarıda ifade etmiş idik. Ancak Abbâsî ihtilâlinin başladığı yıllara kadar geçen sürede herhangi bir fırka ya da grubun simgesel anlamda bir rengi kullandığına dair bir bilgi yoktur. Bu çerçevede Emevî idaresinin de Abbâsîlerde görüldüğü gibi bir renk vurgusu olmamıştır. Ancak İslâm coğrafyasının birçok bölgesinde Emevî idaresine karşı duyulan rahatsızlık giderek artmış, ekonomik ve siyâsî faktörlerin tesiriyle de önlenemez bir hal almıştır. İşte biz siyah rengi kendisine simge olarak seçip bütün propagandasını bununla sürdüren ve başarıya ulaşan Abbâsî Devleti'nin kurulmasına kadar geçen sürede onların dışında bazı hareketlerin de siyah renge referans yaptıklarını görüyoruz. 116/734 Horasan merkezli olarak ortaya çıkan Hâris b. Süreyc isyanı bu yönüyle rivayetlere konu olan ilk siyâsî isyan hareketi olmuştur. Kaynaklar onun, uzun yıllar süren bu hareketi esnasında siyah rengi taraftarları arasında simge olarak kullandığını haber vermektedirler.²⁴ Wellhausen, siyaha

SÜİFD / 17

115

²² Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II/1013.

²³ Geniş bilgi için bkz: Kettânî, *et-Terâtübü'l-İdâriyye*, II/80.

²⁴ Taberî, VII/331; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*, Beyrut, 1965, VI/342, 343; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI/26.

vurgu yaparak ortaya çıkan ilk hareket olması yönüyle, Abbâsîlerin siyahı simge olarak seçmelerinin kaynağının Hâris b. Süreyc hareketi olduğu kanaatindedir.²⁵ Yine bu süreçte Hâricîlerden iki grubun isyanlarında siyah rengi simge olarak kullandıklarını görüyoruz. Bunların ilki 119/737 yılında isyan eden Behlûl el-Hâricî²⁶ diğeri ise 129/747 yılında Mekke'de isyana girişen Ebû Hamza el-Hâricî'dir. Ebû Hamza taraftarlarıyla birlikte toplandığı Arafat'ta mızraklarının uçlarına siyahlar sarıp harekete geçmiştir.²⁷ Hâricîlerin itikâdî bir fırka olmalarına rağmen isyanlarını doğrudan siyâsî otoriteye karşı yönlendirmelerinin yanında siyaha vurgu yapmaları dikkatleri çeken bir husus olmuştur. Zira, ilk olarak hareketinde siyahı simge olarak kullanan Hâris b. Süreyc'in isyan ettiği bölge onların isyan ettiği bölgeden çok uzaktır. Bu da, farklı bölgelerde olsa da amaçtaki birlik-teliği yani Emevî idaresine karşıtlığı ifade etmektedir.

Siyah rengi siyasal bir simge olarak ortaya çıkıp İslâm Tarihi'ne mal eden en önemli hareket hiç şüphesiz Abbâsî hareketi olmuştur. Bu aynı zamanda -yukarıda ifade ettiğimiz küçük bazı hareketler göz ardı edildiği takdirde- renklere vurgu yapılması sürecinin de başlangıcı görünümündedir. Zira, nasıl Abbâsî hareketi, Emevî idaresine karşı gelişini siyah ile simgeleştirmişse daha sonraki süreçte bazı Abbâsî karşıtları da farklı bir rengi özellikle de beyazı isyanlarında simge olarak kullanmışlardır. Beyaz giysilere bürünmek -ilerleyen satırlardaki örneklerde görüleceği gibi- bu süreçte isyanı simgeleyen bir anlam taşımıştır.

Abbâsîlerin siyah rengi ne zaman ve neden kullanmaya başladıkları konusunda kaynaklarda farklı rivayetlerle karşılaşmaktayız. Bu konuda Belâzürî, Ehl-i Beyt zümriyetinden Zeyd b. Ali'nin isyanıyla bağlantılı olarak ortaya çıkan onun oğlu Yahyâ b. Zeyd isyanı ve onun öldürülmesi hakkında bilgi verdikten sonra, Horasan bölgesindeki Emevî valisi Nasr b. Seyyâr'ın komutanı Selm b. Ahvez'in onu öldürüp cesedini de Cüzcân şehrinin kapısına astırdığını haber vermektedir. 125/743 yılında olan bu hadiseden sonra Ebû Müslim ortaya çıkıncaya kadar bu ceset orada asılı kalmıştır. İşte Belâzürî, Ebû Müslim'in, Yahyâ'nın intikamını almak üzere harekete geçtiğini ve siyah giysiler giyerek siyah sancakları kaldırdığını haber vermektedir. Siyah rengin simge olarak ilk ortaya çıkışının da burada olduğunu vurgulamaktadır.²⁸ Taberî de siyahın ortaya çıkışını gizli yürütülen Abbâsî propagandasının aleni hale gelip Ebû Müslim el-Horasânî'nin harekete başladığı anda olduğunu ifade etmektedir. Rivayete göre 129/747 yılında Abbâsî hareketinin yöneticisi durumundaki İbrâhim b. Muhammed Horasan'a iki bayrak göndermiş ve bu bayraklar yüksek direklere asılarak etraftaki insanlar tarafından görülmesi sağlanmıştır. Bu bayraklar dikilirken Ebû Müslim'in: "*Kendileriyle savaşılanlara ve*

²⁵ Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukuûtu*, Çev: Fikret İşıltan, Ankara, 1963, s. 253.

²⁶ Taberî, VII/131; Hâris b. Süreyc isyanı hakkında geniş bilgi için bkz: İsmail Hakkı Atçeken, *Devlet Geleneği Açısından Hişâm b. Abdülmelik*, Ankara, 2001, s. 101 vd.

²⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VI/373.

²⁸ Belâzürî, *Ensb*, Beyrut, 1996, Beyrut, 1985, III/456, 457.

zulmedilenlere savaş için izin verildi. Allah onlara yardım etmeye kadirdir.”²⁹ ayetini okuduğu bildirilmiştir. Rivayetin devamında bu daveti kabul edenlerin siyahlar giydiği bunların başında da Süleymân b. Kesîr ve yakınlarının olduğu belirtilmektedir. Abbâsî taraftarları “bulut” ve “gölge” adı verilen bu bayraklarla ilgili olarak “bulut”un yeryüzünü kapladığı gibi Abbâsî daveti de yeryüzünü kaplayacak, yeryüzü hiçbir zaman “gölge”siz kalmadığı gibi Abbâsî halifelisinden de uzak kalmayacak diye bir takım yorumlar yapmışlardır.³⁰ Bu konudaki rivayetinde Zehebî de siyah giyme âdetini ilk başlatan kişinin Ebû Müslim olduğunu haber vermektedir.³¹ Bu rivayetler bize siyah sancakların ve siyah giysilerin, propagandanın aktif mücadeleye dönüştüğü 129/747 yılında kullanılmaya başladığını göstermektedir. Ancak Dîneverî'nin bu konuda verdiği bir bilgi bize bunun daha önce olduğunu haber vermektedir. Onun naklettiği bilgiye göre Muhammed b. Ali 125/743 yılında vefat etmişti.³² Onun vefat haberi Horasan'a ulaştığında tüm Abbâsî taraftarları siyahlara bürünmüşler, üzüntülerini siyah elbiseler giyerek göstermişlerdir. Onlardan ilk siyaha bürünen de Nesâ şehrinin ileri gelenlerinden ve Huzâ'a'nın mevlâsı Hureyş olmuştur. Ondan sonra Kahtabe b. Şebîb ve diğer halk siyaha bürünmüşlerdir.³³ Müellifi meçhul “*Ahbâru'l-Abbâs*” isimli eserde ise tam olarak zamanı verilmemekle birlikte İbrâhim b. Muhammed döneminde bu tercihin yapıldığı belirtilmektedir. Abbâsî davetinin o dönemdeki lideri İbrâhim b. Muhammed, Ebû Hâşim'e: “Üç milyon yıldız sizin davetinizle şereflenip davetiniz tüm beldelere ulaştığında, siyah bizlerin ve taraftarlarımızın rengi olacak. Çünkü Hz. Muhammed'in ve Hz. Ali'nin sancakları siyah idi. Bunun için sizin sancağınız ve elbiseleriniz siyah, sloganınız da “Yâ Muhammed Yâ Mansûr” olacak demıştır.”³⁴

Abbâsî hareketinin siyah rengi simge olarak benimseyip bu renkle bağlantılı hareket sergilemesinin altında, Emevîlere karşı tavır alışı bir görüntüsü olduğu ilk akla gelen hususlardandır. Gerlof Van Vloten, bir araştırmasında şu bilgilere yer vermektedir: “O zamana kadar Emevîler renk olarak beyazı kullandıkları için siyah ona mukabele olmak üzere ya da siyah renk Ehl-i Beyt şehidlerine yani hükümetin zulmüne kurban gitmişlere tutulacak matemi ifade edeceği için ittihaz edilmişti”³⁵ Ancak genel anlamda tarih kaynakları ve o döneme ait bilgi veren rivayetler, Emevîlerin belli bir renge vurgu yapıp simgeleştirdiklerine dair herhangi bir bilgi vermemektedirler. Bu gerçekten hareketle Van Vloten devam eden satırlarında; “Fakat muhtemeldir ki, Emevî taraftarları beyaz rengi ancak Abbâsîler

²⁹ Hac 22: 39.

³⁰ Taberî, VII/356; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V/358; İbn Kesîr, X/30.

³¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VI/51.

³² Taberî, VII/227.

³³ Dîneverî, *Ahbâru't-Tivâl*, Beyrut, 1995, s. 312.

³⁴ *Ahbâru'l-Abbâs* isimli eserden naklen, Fârûk Ömer, *Buhûs fî Târîhi'l-Abbâsî*, “el-Elvân ve Delâletü's-Siyâsiyye fî'l-Asrîl-Abbâsî'l-Evvel”, Beyrut, 1977, s. 243.

³⁵ Gerlof Van VLOTEN, *Emevî Devrinde Arap Hakimiyeti, Şia ve Mesih Akideleri Üzerine*, Çev: Mehmet S. Hatiboğlu, Ankara, 1986, s. 75.

iktidara geldikten sonra ve onların siyah rengi simge olarak seçtikleri zaman kabul etmişlerdir.”³⁶ diyerek, beyaz rengin daha önceki yıllarda Emevîler tarafından herhangi bir kullanımının olmadığına işaret etmektedir. Bu açıdan kanaatimizce Abbâsîlerin bu rengi tercih etmelerinin daha farklı gerekçeleri olmalıdır. Nitekim bu konudaki araştırmasında Fârûk Ömer bu gerekçelerle ilgili şu bilgileri vermektedir: 1- Hz. Peygamber ve Hz. Ali'nin sancaklarının renkleri siyah idi. Yine Hz. Peygamber Huneyn günü Abbâs'a siyah renkli bir sancak vermişti.³⁷ 2- Dâvûd A.S. Câlût ile karşı karşıya geldiğinde sancağı siyah idi ve zafere ulaşmıştı. 3- Abdulmuttalib Zemzem kuyusu konusunda Kureyş ile tartışmaya giriştiğinde kura çekiminde onun rengi siyah idi. Bu kurada Kureyş'i beyaz, Kâbe'yi de sarı renk temsil ediyordu. 4- Uhud Savaşı'nda bazı ashâbın siyah renkli elbiseler giydikleri nakledilmiştir.³⁸ Kanaatimizce bu gerekçeler Abbâsîlerin siyah rengi tercih sebebi ni tam olarak yansıtmaktan uzaktır. Burada Emevîlerin baskı ve ayrımcı politikasından bunalan halkın, özellikle de Horasan'daki mevâlfın yönlendirilip birlikteliğinin sağlanması amacıyla matuf sözlü simge yani sloganların yanı sıra şeklî bir simge ihtiyacının da görülmesi gerekmektedir. Görüntüde farklı gerekçeleri ileri sürülmüş olsa da siyah asıl olarak bu amaçla simge haline getirilmiş ve bu konuda arzu edilen sonucu da sağlamıştır. Siyah rengin seçilişini sadece Hz. Peygamber'in sancak renginin siyah olmasına bağlanması ve bu simge ile dinsizlik ve adaletsizlikle mücadele arasında bir bağlantı kurulmasının yalnız başına bu konuyu izah etmekte yetersiz kalacağı aşîkârdır.³⁹ Nitekim Abdülazîz ed-Dûrî konu ile ilgili bir ifadesinde, önceki dönemlerdeki kullanımlarından hareketle, yeryüzünden zulmü kaldırıp adaleti tesis edecek olan önderin (İmam) zorunlu olarak simgesel anlamda siyahı kullanmasının ortaya çıktığını söz konusu etmektedir.⁴⁰

Wellhausen siyah rengin Horasan'da mevâlf üzerindeki etkisine işaret ederek, aslında farklı renk ve özelliklere sahip sancağın İslâm Tarihi'nin daha önceki dönemlerinde kullanılageldiğini, ancak hiçbir yerde bizzat sancağın ve renginin Horasan'daki kadar önem arz etmediğini ifade etmektedir.⁴¹ Bu noktada Zehebî'nin naklettiği bir bilgi dikkatimizi çekmektedir. Ebû Müslim'in öldürülmesi ile ilgili bilgi verdiği satırlarda o, bir kişinin Ebû Müslim'e üzerindeki siyah elbisenin ne anlama geldiğini sorduğunu, onun da: “*Ebû Zübeyr'in Câbir b. Abdullah'tan naklettiğine göre Hz. Peygamber fetih günü Mekke'ye başında siyah bir sancak ile girdi.*

³⁶ Gerlof Van VLOTEN, *Emevî Devrinde Arap Hakimiyeti, Şia ve Mesih Akideleri Üzerine*, s. 75.

³⁷ Kalkaşendî, *Meâsiru'l-İnâfe fî Meâlimi'l-Hilâfe*, Kuveyt, 1985, II/236.

³⁸ Fârûk Ömer, *Buhûs*, s. 244.

³⁹ Bu ifademizde Gerlof Van Vloten'in Hamaker'den naklen vererek kendisinin de katıldığı, “Siyah bayraklar dinsizlik ve adaletsizliğe karşı mücadele anlamı taşıyan ve bütün kaynakların siyah olduğu konusunda ittifak ettikleri Hz. Peygamber'in sancak rengini temsil etmektedir” ifadesinin konunun izahı yönünde yetersiz kalacağına dikkat çekilmiştir. Gerlof Van VLOTEN, *Emevî Devrinde Arap Hakimiyeti, Şia ve Mesih Akideleri Üzerine*, s. 76.

⁴⁰ Abdülazîz ed-Dûrî, *el-Asru'l-Abbâsiyyi'l-Ewel*, Beyrut, 1988, s. 32.

⁴¹ Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukûtu*, s. 253.

Bu ululuk ve devlet elbisesidir" diye cevap verdiğini nakletmektedir.⁴² Buradan anlaşıldığına göre siyahın tercih edilmesinin harekete bir karizma kazandırmak olduğu ancak bunu yaparken de gerekçenin Hz. Peygamber'e nispet edildiği görülmektedir.

İslâm Tarihi'nde bir renkle anılan en önemli hareket hiç şüphesiz Abbâsî hareketi olmuştur. "Müsevedde", "Râyâtü's-Sûd" gibi tabirler bu hareket için tanımlayıcı tabirler olarak rivayetlerdeki yerlerini almışlardır. Gerek halife ve vezir, gerekse taşradaki idareciler giyimlerinde siyah renge ağırlık vermişler, bu yönüyle siyah resmiyet ifade eden bir unsur olmuştur. Fethedip ele geçirdikleri yerlere ilk olarak yaptıkları şey kendi hâkimiyetlerini simgeleyen siyah sancak dikmek olmuştur. Halife Mansûr döneminin en ciddi isyan hareketlerinden olan Ehl-i Beyt zürriyetinden Muhammed Nefsü'z-zekiyye'nin isyanını bastıran İsa b. Mûsâ komutasındaki ordu Medine'ye girdiğinde ilk olarak Medine'nin en yüksek yerine siyah bayrağı dikmişler, daha sonra da bunu Mescid-i Nebvî'nin üzerine taşımışlardır.⁴³

b-Beyaz

Hz. Peygamber'in sancak renklerinden olan beyaz, saf, temizlik, sadelik gibi ifade ettiği evrensel anlamlar yönüyle daha çok kullanım alanı bulan bir renk görünümündedir. Beyazın askerî birlikler içerisinde sancak rengi olarak kullanımının daha sonraki dönemde de devam ettiğini görüyoruz. Ya'kûbî, Hâlid b. Velîd'in fetihlerinden bahsederken onun beyaz bir bayrak taşıdığını ifade etmektedir.⁴⁴ Bu türlü kullanımın dışında beyazın simge haline getirildiği hareketleri, siyah renkte olduğu gibi, Emevîlerin son dönemlerinde şahit olmaktayız. 127/745 yılında Cezîre bölgesindeki Hâricîlerden olan Saîd b. Behdel, Emevî idaresine karşı baş kaldırdığında taraftarlarına beyaz elbiseler giymelerini ve başlarına beyaz bir işaret takmalarını istemiştir. Ancak onun bu isteğinin, taraftarlarının birbirlerini tanımlarına matuf bir uygulama olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁵

İbnü'l-Esîr Emevîlerin son dönemlerinde Ca'fer b. Ebû Tâlib neslinden Abdullah b. Muâviye'nin Kûfe'de isyan edip daha sonra Horasan'a gittiğinde beyazlar giyerek bu isyanı simgesel anlamda belirgin hale getirdiğini ifade etmektedir.⁴⁶ 127/745 yılında isyan edip Horasan'a giden Abdullah b. Muâviye'nin henüz Abbâsî hareketinin aktif mücadeleye geçmediği bir dönemde, Horasan bölgesinde etki ve nüfuzunu artırıp para bastırdığı⁴⁷ dikkate alınacak olursa onun hareketinin doğrudan Emevî idaresine karşı olduğu kabul edilecektir. Aynı şekilde de-

SÜFİD / 17

119

⁴² Zehebî, *Siyeru A'lâm*, VI/51; Ayrıca Bkz: İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI/479.

⁴³ İbn Kesîr, X/89.

⁴⁴ Ya'kûbî, *Târîh*, Beyrut, 1995, II/134.

⁴⁵ Taberî, VII/316.

⁴⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI/326.

⁴⁷ Belâzürî, *Ensb*, II/320; İsfahânî, *el-Eğâni*, XII/228.

vam eden süreçte onun Abbâsî hareketine katılmak istemesi de⁴⁸ bu görüşü destekler mahiyettedir. Bu durum bize Emevîlere karşı isyanın sadece siyah değil beyaz ile de ifade edildiğini göstermesi önemlidir.

Abbâsîlere karşı isyanların beyaz rengi tercih etmelerinin, Emevîlerin simge renginin beyaz olduğu şeklindeki düşünceleri ortaya çıkardığından hareketle Fârûk Ömer, bu tercihin Emevî taraftarlığından değil Abbâsî karşıtlığından ortaya çıktığını ifade ederek bu görüşünü “*Tüm İslâm coğrafyasında Abbâsî karşıtlan Emevî taraftan değildi. Beyaz rengi tercih eden Hâricîler hem Emevîlere hem de Abbâsîlere karşı mücadele içerisinde idiler. Yine isyanlarında beyaz rengi kullanan Ehl-i Beyt zürriyetinin de Emevî taraftan olduğunu söylemek mümkün değildir*” diyerek delillendirmiştir.⁴⁹

Siyah sancaklarla propagandalarını ve devletlerini özdeşleştiren Abbâsîlerin iktidara gelmelerinden sonra, onlara karşı kaldırılan isyan bayrakları bu renge karşı olması yönüyle daha çok beyaz ile simgeleştirilmiştir. 132/750 yılında Habîb b. Mürre'nin isyan ettiğini ve bu isyanında beyazlar giydiğini görüyoruz.⁵⁰ Yine aynı dönemde Ebu'l-Verd Mücât b. el-Kevser ve Kinnesrin halkının birtakım uygulamalara karşı baş kaldırıp isyan ettikleri ve bunun ifadesi olarak beyazlara büründükleri ifade edilmiştir.⁵¹ Özellikle Hâricî kimlikleriyle tanınan Cezîre halkı 132/750 yılında Abbâsîlere karşı beyazlar giyerek isyan etmişlerdir.⁵² İbn Kesîr, bu süreçte Karkısyâ halkının da beyazlar giyip Abbâsîlere karşı tavrı aldıklarından haber vermektedir.⁵³

Tarihî rivayetlerde “Beyyeda” ya da “Tebyîd” şeklinde ifade edilen beyazlara bürünme isyan hareketleri içerisinde Abbâsîlere karşı en ciddi tavrı sergileyen Ehl-i Beyt zürriyetinin de kullandığı bir simge olmuştur. Bazı Ehl-i Beyt zürriyeti isyanlarında herhangi renk vurgusu rivayetlere yansımamış ise de diğer bazılarında beyazın simge olarak kullanıldığına dair bilgiler söz konusudur. Mansûr döneminin en önemli isyanlarından olan Ehl-i Beyt zürriyetinden Muhammed Nefsü'z-zekiyye kendisine destek vermesi amacıyla oğlu Abdullah el-Eşter'i Sind valisi Ömer b. Hafs'a göndermiş, o da Abdullah'ı büyük bir hüsnü kabul ile karşılamıştı. İşte onun bu harekete verdiği destek çerçevesinde Abdullah b. Muhammed'e beyazlar giydirdiği gibi kendisi de giyinmiş, halkı da bu konuda teşvik etmiştir. Nitekim onun bu tavrı daha sonra kendisinin valilikten azledilmesine neden olmuştur.⁵⁴

⁴⁸ Belâzürî, *Ensdâb*, II/323, 324; İsfahânî, *Mekatilü't-Tâlibiyyîn*, 158.

⁴⁹ Fârûk Ömer, *Buhâs*, s. 250.

⁵⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI/432.

⁵¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI/432,433.

⁵² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI/434,435.

⁵³ İbn Kesîr, XI/53.

⁵⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI/595.

c-Yeşil

Yukarıda ifade etmeye çalıştığımız simge renkleri siyah ve beyazın aksine yeşil, gerek Hz. Peygamber gerekse daha sonraki süreçte bu amaçla kullanılan bir renk değildir. Bununla ilgili doğrudan yada dolaylı olarak bilgi veren herhangi bir rivayetin olmaması bizi böyle bir çıkarıma sevk etmemektedir. Yeşil renkle ilgili bu duruma işaret eden Fârûk Ömer Osmanlıda kullanılan yeşil sancağın kaynağının Hz. Peygamber'in yeşil renkli sancağı olduğunu savunan bazı görüş sahiplerini eleştirerek Hz. Peygamber'in yeşil renkli sancağının olduğunu nakleden herhangi bir rivayetin olmadığına dikkat çekmektedir.⁵⁵ Her ne kadar ilk dönemlerde yeşil renkli sancağın olmadığı ifade edilmişse de münferit anlamda bazı kullanımlar rivayetlere konu olmuştur. Kerbelâ hadisesi öncesinde Hz. Hüseyin adına Kûfe'de faaliyet gösteren Müslim b. Akîl harekete geçip Kûfeliler etrafına toplandıklarında Muhtâr es-Sekafî yeşil bir sancak ile Abdullah b. Nevfel ise kırmızı bir sancak ile onun yanında yer almışlardı.⁵⁶ Diğer taraftan Kalkaşendî'nin bir rivayeti bize yeşilin Emevîlerin simge rengi olduğunu haber vermektedir. Benî Umeyye'nin yeşil renkli elbiseler giydiğini ifade eden⁵⁷ bu bilgiyi destekleyen diğer bir bilgi İbn Kesîr'den gelmektedir. Emevîler döneminde Süleymân b. Abdülmelik'in yeşiller giyip, yeşil renkli süslerle süslendiğini haber veren İbn Kesîr, onun bu şekilde kendisini aynada seyredip kendi kendine güzelliğini dile getirdiğini haber vermektedir.⁵⁸ Söz konusu bu bilgilere rağmen Emevîlerle ilgili böyle bir görüşü destekleyecek daha farklı bilgilerin olmaması, bizi bu konuda kesin konuşmaktan alıkoymaktadır. Zira şayet Emevîler için bir yeşil renk vurgusu olmuş olsa idi bu bir-iki rivayetle sınırlı kalmaz Abbâsîlerdeki siyah olgusu gibi bir çok kaynak ve rivayete yansımış olurdu. Aynı şekilde herhangi bir kaynaktan yeşil rengin Ehl-i Beyt'i simgelediğine dair bir bilgi verilmemesine rağmen, ilerleyen satırlarımızda detaylı bir şekilde ele alacağımız Memûn'un yeşil renkli elbiseler giymesine ilgili bilgi veren Kalkaşendî, bu çerçevede yeşilin Ehl-i Beyt'i simgelediğini ifade etmesi de⁵⁹ kendisini destekleyecek diğer bir kaynak ya da rivayetten yoksundur.

Yeşil rengi siyâsî alanda gördüğümüz en belirgin olay halife Me'mûn dönemidir. 198/814 yılında hilâfete geçen Me'mûn'un hilâfete geliş süreci kendinden önceki Abbâsî halifeleriyle karşılaştırıldığında oldukça problemlili olduğu görülür. Bunun yanı sıra Me'mûn dönemini farklı kılan diğer bazı uygulamalar da dikkatimizi çekmektedir. Bunların birincisi kendinden önceki Abbâsî halifelerinin yıllarca mücadele ettiği Ehl-i Beyt zürriyetine karşı bunların tam aksine bir uygulama ortaya koyup Ali b. Mûsâ el-Kâzım'ı veliaht tayin etmesi, ikincisi ise yine aynı uygulamanın bir uzantısı olarak Abbâsîlerin simge rengi siyahlardan uzaklaşip

⁵⁵ Fârûk Ömer, *Buhûs*, 252.

⁵⁶ İbn Kesîr, VIII/154.

⁵⁷ Kalkaşendî, *Meâsinu'l-İndâfe*, II/235.

⁵⁸ İbn Kesîr, IX/181.

⁵⁹ Kalkaşendî, *Meâsinu'l-İndâfe*, I/211.

kendisinin ve çevresinin yeşillere bürünmesi, bu konuda tüm merkezlere emirler göndererek bunu yaygınlaştırmıştır.⁶⁰ Ancak onun bu konudaki her iki uygulamasının da uzun süreli olmaması onun bu uygulamalarında samimi olup olmadığıyla ilgili tartışmaların çıkmasına neden olmuştur. Nitekim Ali b. Mûsâ'nın zehirletilerek öldürüldüğü⁶¹ ve yeşil renk uygulamasının da kısa bir süre sonra sona erdirildiği dikkate alınacak olursa,⁶² bunlarda samimi olmayıp siyâsî çıkar amaçlı uygulamalar olduğu yönündeki kanaat ağır basmaktadır. Biz bu konudaki tartışmaları bir kenara bırakarak yeşil renk ile ilgili uygulamasına dönmek istiyoruz.

Me'mûn'un Ali er-Rızâ'ya veliaht olarak biat almasıyla eşzamanlı olarak ortaya çıkan siyahları bırakıp yeşillere bürünme, yeşiller giyme politikasıyla ilgili olarak kaynaklarda herhangi bir somut neden zikredilmemektedir. Zira o güne kadar yeşilin Ehl-i Beyt'i ya da Ehl-i Beyt zürriyetini ifade ettiğine dair herhangi bir bilgi yoktur. Bu nedenle onun ortaya koyduğu bu uygulamanın neyi ifade ettiği ve ne anlama geldiği tam olarak anlaşılammıştır. Onun bu uygulamayı İran asıllı veziri Fadl b. Sehl'in yönlendirmesiyle yaptığına dair iddialar rivayetlere konu olmuştur.⁶³

Me'mûn'un yeşil giyme ve giydirme politikasıyla ilgili net bir yorumda bulunabilmek için olaya biraz daha geniş çerçeve ile bakmamız gerekecektir. Abbâsî hilâfetinin kuruluşundan itibaren halifelere yakın olarak gördüğümüz Bermekî ailesi mensuplarının giderek artan bir etkiyle idarede söz sahibi olduğu bilinen tarihî bir gerçektir. Bu etki halife Hârûn er-Reşîd döneminde zirveye çıkmış artık her türlü idârî, ekonomik ve sosyal işleri onlar yönetir olmuştur.⁶⁴ Onların tasfiyesini ortaya çıkaran asıl neden de işte halifeyi gölgede bırakan bu etki ve nüfuz olmuştur. Bermekî ailesinin tasfiyesinden sonra onlar eliyle yetiştirilen ve kendileri gibi İran asıllı olan Fadl b. Sehl halifeye daha yakın olmuştur. Daha küçük yaşlarda iken Me'mûn'u ona teslim eden Hârûn er-Reşîd onun eğitimiyle yetişmesini sağlamıştır. Küçüklüğünden itibaren Me'mûn üzerinde büyük bir etkiye sahip olan Fadl b. Sehl, Me'mûn'un Horasan'a gitmesinde de etkili olmuş ve orada bu etki giderek artmıştır.⁶⁵ Me'mûn'un merkezdeki Abbâsî etkisinden uzak olmasının yanı sıra daha sonra vezirlik makamına getireceği Fadl b. Sehl'in de etkisiyle o güne kadar Abbâsî Devleti'nde görülmeyen uygulamalara imza atmasına neden olmuştur. Ehl-i Beyt zürriyetinden Ali er-Rızâ'yı veliaht tayin edip biat alması ve buna paralel olarak Abbâsîlerin simge rengi siyahı bırakıp yeşil elbiseler giymesi ve tüm merkezlere emirler göndererek bu uygulamayı yaygın hale getirmesi bu uygulama-

⁶⁰ Geniş bilgi için bkz: İsfahânî, *Mekâtîlü't-Tâlibiyyîn*, s. 454, 455; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI/326; İbn Kesîr, X/247.

⁶¹ İsfahânî, *Mekâtîlü't-Tâlibiyyîn*, s. 457; İbn Tiktaka, *el-Fahrî*, s. 218.

⁶² Taberî, VIII/574, 575; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI/357; İbn Kesîr, X/250, 251.

⁶³ Cehşiyârî, *el-Vüzerâ' ve'l-Küttâb*, s. 313.

⁶⁴ Geniş bilgi için bkz: "Bermekîler", Hakkı Dursun Yıldız, *D.İ.A.*, V/517.

⁶⁵ Geniş bilgi için bkz: "Fadl b. Sehl", Hakkı Dursun Yıldız, *D.İ.A.*, XII/275.

maların ilk ve en önemlilerindedir. Konuya bu yönden bakınca yeşil renge yapılan vurgunun asıl nedeninin bu zihniyet değişiminin simgesel ifadesi olduğu görülecektir. Çünkü daha önce hiçbir Ehl-i Beyt ya da Ehl-i Beyt zürriyeti hareketinde yeşil rengin simgesel anlamda kullanıldığı görülmez. Bu da bize Me'mûn'un yeşille vermek istediği asıl mesajın bu uygulamalardaki Abbâsî temelli zihniyetin değiştiğidir.

Biz bu uygulamaların arkasında vezir Fadl b. Sehl'in olduğunu bazı rivayetlerin satır aralarından anlamaktayız. Zira Me'mûn, Ali er-Rızâ'nın veliahtlık işini görüşmek üzere bölgenin ileri gelenlerinden Nuaym b. Hazîm'i çağırttığında, Fadl halifeden önce onunla görüşerek bu veliahtlık işine karşı çıkmamasını istemiş, ancak o bunu reddetmiştir. Me'mûn'un yanına girdiğinde de Fadl'i itham ederek halifeye şikâyet etmiştir. İşte onun bu şikâyetlerini bize yeşil giyme politikasının ondan kaynaklandığını haber vermektedir. Halifenin yanına girdiğinde Nuaym, Fadl'in Abbâsoğullarını halifelikten uzaklaştırıp Ehl-i Beyt zürriyetine geçireceğini, sonra onları da saf dışı edip Kısraî hanedanını diriltmek istediğini ifade etmiştir. Sonra da *"Şayet böyle istememiş olsaydın, siyah giysileri yeşile değiştirmezdin, yeşil kısıraların giysisidir"* diyerek bu iddiasını delillendirmiştir.⁶⁶ Görüldüğü gibi bu rivayet, bu uygulamaların arkasında Fadl b. Sehl'in olduğunu göstermektedir. Ancak bu rivayeti destekleyen başka rivayetlerin olmaması ve bu ithamlara rağmen Me'mûn'un veziri Fadl'a karşı herhangi bir tedbire başvurmaması bize bu bilgilerin net ve doğru bilgiler olduğu noktasında ihtiyatlı davranmamızı gerekli kılmaktadır.

Bu itibarla yukarıda ifade ettiğimiz gibi, Me'mûn döneminde yeşile yapılan vurgu, o dönemde yürürlüğe konulan farklı uygulamaların toplum tarafından algılanmasına ve fark edilmesine yarayacak olan fikrî değişikliğin simgesel ifadesidir. Daha önceki yıllarda olduğu gibi daha sonraki yıllarda da siyâsî hareketler içerisinde yeşilin simge olarak kullanılmaması bu görüşümüzü destekleyen bir unsur olmaktadır.

d-Diğer Renkler

İslâm Tarihi'nin ilk iki asrında yukarıda ifade ettiğimiz siyah, beyaz ve yeşil renkleri kadar olmasa da diğer bazı renklerin de simgesel anlamda kullanıldıklarına dair rivayetler söz konudur. Bu çerçevede ilk ifade edeceğimiz renk kırmızıdır. Hz. Peygamber döneminde farklı renkleri zikredilen onun sancak renkleri arasında göremediğimiz kırmızının, nakledilen bir rivayette Benî Süleym'in sancak rengi olduğunu anlıyoruz. Hz. Peygamber çevre kabileleri tebliği esnasında kendisine gelen Benî Süleym'den bir grupla görüşmüş ve onları İslâm'a davet etmişti. Onlar da İslâm'ı kabul etmişler ve daha önceki kırmızı sancaklarını kullanmayı devam ettirmeyi istemişler, Hz. Peygamber de onlara müsaade etmiştir.⁶⁷

⁶⁶ Ceşyârî, *Kitâbü'l-Vüzerâ' ve'l-Küttâb*, s. 313.

⁶⁷ İbn Kesîr, V/92; İbn Hacer, *el-İsâbe*, V/588.

Kırmızı renge bir anlam yüklenerek kullanılmasının diğer bir örneğini yine Hz. Peygamber döneminde görmekteyiz. Bedir ve Uhud gibi bir çok çarpışmaya katılan Ebû Dücâne'nin cesaretine işaret etmesi yönüyle başına kırmızı bir şerit bağladığı ve bu şekilde savaş alanında çarpıştığı rivayetlere konu olmuştur.⁶⁸ Diğer taraftan kırmızı renkli sancak kullanımının daha sonraki dönemlerde de devam ettiği görülmektedir. Hz. Ömer dönemindeki bir seferden bahseden Vâkıdî, ordunun toplanmasından sonra Saîd b. Âmir'i çağırıp ona uzun saplı bir kırmızı sancak verdiğini nakletmektedir.⁶⁹ Yine yukarıda konu ile ilgisi yönüyle naklettiğimiz diğer bir rivayet kırmızı renkli sancağa işaret etmesi yönüyle burada da söz konusu edilebilir. Kûfe'de Müslim b. Akîl'e destek veren Muhtâr es-Sekafî yeşil bir sancak ile, Abdullah b. Nevfel ise kırmızı renkli bir sancak ile onun yanında yer alıp ona destek vermişlerdir.⁷⁰

Emevîlerin son halifesi olan Mervân b. Muhammed'in niçin verdiği belirtilmemekle beraber ordusunun bir bölümüne "Muhammera" (kırmızılar) ismini verdiğini görmekteyiz.⁷¹ Abbâsîlerin iktidara gelmesinden sonra ise özellikle Emevî taraftarlarından Süfyânîlerin isyan hareketlerinde kendilerine kırmızı rengi simge edindikleri bildirilmektedir.⁷² Bu süreçte Cürcân merkezli bazı isyan hareketlerinde yine kırmızının simge olarak kullanıldığı nakledilmiştir. Taberî 162/779 yılında "Muhammera"dan Abdülkahrî isimli bir kişinin isyan bayrağını kaldırdığını bunun Ömer b. el-A'lâ tarafından bertaraf edildiğini bildirmektedir.⁷³ İbn Kesîr aynı bölgede Babekiyye'ye nispet edilen ve Abbâsîlerin siyah rengine karşı kırmızı rengi simge edindikleri için kendilerine "Muhammera" denilen bu grubun 180/796 yılında, Ömer b. Muhammed adında bir zındık liderliğinde isyan ettiklerini ve bunların tümünün halife Hârûn er-Reşîd tarafından gönderilen ordu eliyle yok edildiklerini haber vermektedir.⁷⁴

Bu süreçte kırmızı renkten ayrı olarak rivayetlerde yerini bulan diğer bir renk ise sarı renktir. Hz. Peygamber döneminde onun sancak rengi olarak zikredilen bazı rivayetleri araştırmamızın başında ifade etmiştik. Vâkıdî, sarı rengin daha sonraki süreçte de sancak renkleri arasında yer aldığını ifade etmektedir.⁷⁵ Hırsa'n'da Emevî idaresine karşı isyan eden Hâris b. Süreyc'in taraftarlarının Emevî ordusu ile girdikleri bir çatışmada, ellerinde bir sarı sancak olduğu haberi Vâkıdî'nin verdiği bilgiyi desteklemektedir.⁷⁶ Muhammed Nefsü'z-zekiyye'nin isyan ettiği günün gecesinde sarı bir cübbe ve sarı bir fes ile görüldüğü ifade edilmiş-

⁶⁸ İbn Kesîr, VI/337.

⁶⁹ Vâkıdî, *Futûhü's-Şâm*, Beyrut, Thz., I/180.

⁷⁰ Taberî, V/381; İbn Kesîr, VIII/154.

⁷¹ Taberî, VII/433.

⁷² Fârûk Ömer, *Buhûs*, s. 256.

⁷³ Taberî, VIII/143.

⁷⁴ İbn Kesîr, X/62 ve 135.

⁷⁵ Vâkıdî, *Futûhü's-Şâm*, I/203.

⁷⁶ Taberî, VII/337.

tir.⁷⁷ Onun bu şekilde görülmesi sarı renkle isyanını simgeleştirdiği şeklinde yorumlanabilir. Ancak bu konuda başka bir rivayetin olmaması bu yöndeki düşünceleri zayıflatan bir unsur olmaktadır.

Sarı renge yapılan diğer bir vurguyu biz 200/815-816 yılında yine Ehl-i Beyt zürriyetinden Hüseyin b. Hasan'ın Kâbe'nin örtüsünü değiştirmesinde şahit olmaktadır.⁷⁸ O, hac mevsiminin sona ermesinden sonra Kâbe'ye oturmuş ve Abbâsîleri simgeleyen siyah örtüyü çıkararak üzerinde Ebu's-Serâyâ'nın isminin yazılı olduğu sarı bir örtü örtmüştür. İsyânını simgeleyen bu hareketten sonra da siyah örtüyü parçalatarak taraftarları arasında dağıtmıştır.⁷⁹ Bu rivayetler bize diğer renkler gibi sarının da siyâsî amaçlar için simge haline getirilip kullanıldığını göstermektedir.

SONUÇ

İnsan toplumlarının içerisinde siyâsî, fikrî ya da dînî oluşumların kendilerinin varlığına işaret eden sözlü ya da şeklî simgelere sahip oldukları tarihî bir vakıadır. Bu çerçevede renkler de belli dönemlerde bu türden fonksiyonlar üstlenmiş unsurlar olarak dikkatimizi çekmektedir. İslâm'ın başlangıcında yani Hz. Peygamber döneminde herhangi bir rengin simge haline getirildiği görülmemekle birlikte daha sonraki siyâsî-fikrî oluşumların bu yönde uygulama örneklerine şahit olmaktadır. Özellikle Emevîlerin son dönemlerinde yoğunlaşan bu türden uygulamalar Emevî idaresine karşıtlığın bir simgesi olmuştur. Abbâsîlerin iktidara gelirken tercih edip her türlü propagandalarında kullandıkları siyah vurgusu da bu karşıtlığın güçlü bir örneği olarak kaynaklardaki yerini almıştır. Abbâsîler dönemindeki isyanlarda ise bu tercih siyaha karşı bir renk şeklinde kendisini göstermiştir. Abbâsî karşıtları beyaz, kırmızı ya da sarı renkli simgelerle bu tavırlarını görüntüye yansıtılmışlardır. Bu çerçevede yeşil daha farklı bir konumda olmuştur. Yeşil ne Ehl-i Beyt zürriyetinin ne de Emevîlerin kullandıkları bir simgedir. Halife Me'mûn'un yeşille ilgili politikasıyla gündeme gelen yeşil renk bu uygulama nedeniyle dikkatleri üzerine çekmiştir. Sosyal hareketler içerisinde kendilerine yüklenen anlamlarla renkler her zaman için fonksiyonel bir yapıda olmuşlardır. Bu seçime dînî bir gerekçe bulma gayreti ise insanlar üzerindeki mistik etkisinin oluşturulması, bu çerçevede harekete bir karizma kazandırılması amacına matuf bir tavır olmuştur.

⁷⁷ Taberî, VII/557.

⁷⁸ Taberî, VIII/536.

⁷⁹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, X/82; İbn Kesîr, X/245.

İSLAM TARİHİNİN İLK İKİ ASRINDA SİMGE RENKLER ve SİYÂSÎ AN-
LAMLARI

SYMBOL COLOURS AND THEIR POLITICAL MEANINGS IN THE
FIRST TWO CENTURIES OF ISLAMIC HISTORY

Yrd.Doç.Dr.M.Bahaüddin VAROL

Symbol Colours and Their Political Meanings in the First Two Centuries
of Islamic History

Some of the symbols and slogans were being attracted within the ideological and political formations in the Islamic History. It was not seen a stress on any colours as a symbolic way during the period of Prophet Muhammad. Afterwards it was seen that some political and ideological movement have adopted some certain colours as symbols for their purpose. Within this frame, white and black colours have been special colours which represent rebellion in certain periods. It has been clear that Abbasids identified themselves in black colour as a symbol. It has been attempted to set up a correlation between green colour and the generation of Ahl al-Bait, but there is no special incident which support this relation in earlier times.

Key Words: Symbols, Colours, Islamic History.